

היהודים וערבים בפק"פ – סוגיה בהיסטוריוגרפיה הפלסטינית-ערבית בת-זמננו

תולדות המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית (פק"פ) בתקופת המנדט הבריטי זכו לעיון ומחקר בישראל ומחוצה לה. ג'ז ישראל, בספרו *מפ"ם-פק"פ-מק"י*, הניח נדבך יסודי בחקר הנושא.¹ מאמריו של יהושע פורת שפכו אור על עמדות הפלג הערבי במפלגה ועל הליגה לשחרור לאומי.² יעקב חן-טוב כחן את התפתחות הקומוניזם בארץ-ישראל בשנות העשרים.³ ואילו גרילסאמר בחיבורו המקיף תיעד בפרוטרוט את פעילות הקומוניסטים היהודים בפק"פ, ותיאר את המערכת הסבוכה של יחסיהם עם עמיתיהם הערבים.⁴ במהלך שנות השבעים הושלמו שתי עבודות דוקטורט של חוקרים מגרמניה, שהעלו תרומה חשובה להבנת מערכת הגומלין שבין הלאומיות הערבית והסוציאליזם הקומוניסטי במשנת הפק"פ ובפעילותה השוטפת.⁵

עד אמצע שנות השבעים מיעטו חוקרים ערבים לעסוק בחקר התנועה הקומוניסטית בארץ-ישראל. מפנה של ממש התחולל באמצע שנות השבעים, שעה שקבוצת אנשי מחקר פלסטינים-ערבים השלימה, בנפרד, סדרה של מחקרי יסודי הבוחנים סוגיות מן ההיסטוריה של הפלג הקומוניסטי הערבי ופרקים מתולדות תנועת הפועלים הערבית בארץ-ישראל בתקופת המנדט. הבולטים

1. ג'ז ישראל, *מפ"ם-פק"פ-מק"י*, קורות המפלגה הקומוניסטית בישראל, תל-אביב תשי"ג (להלן: ישראל).
2. יהושע פורת, "מהפכנות וטרוריות במדיניות המפלגה הקומוניסטית הפלשתינית (פק"פ), 1939-1929", *המזרח החדש*, יח, 3-4 (1969) (להלן: פורת, מהפכנות וטרוריות); "הליגה לשחרור לאומי (עצבת אל-תחרר אל-וטני)", תקומתה, מהותה והתפרקותה (1943-1948)", *המזרח החדש* י"ד, 4 (1964) (להלן: פורת: הליגה).
3. Jacob Hen-Tov, *Communism and Zionism in Palestine. The Comintern and the Political Unrest in the 1920s*, Cambridge, Mass. 1974.
4. Alain Greilsammer, *Les Communistes Israéliens*, Paris 1978.
5. Mario Offenberg, *Kommunismus in Palästina, Nation und Klasse Antikolonialen Revolution*, Berlin 1975; Alexander Flores, *Nationalismus und Sozialismus im Arabischen Osten, Das Verhältnis der Kommunistischen Partei zur Arabischen Nationalbewegung in Palästina, 1919-1948*, Unpublished Ph.D. thesis, University of Münster 1979.

בחבורת חוקרים זאת הם מאהר אל־שריף, סמיח סמארה, מוסא ח'ליל אל־בודיירי וסלימאן בשיר.⁶

המחקרים הם רחבי היקף ומבוססים, בחלקם, על עבודות הדוקטורט של מחבריהם בתחום ההיסטוריה הפוליטית.⁷ המקורות בהם נעשה שימוש הם מגוונים. בשל היעדר גישה, וייתכן גם משום קשיי שפה, נשענות העבודות רק באופן חלקי על מסמכים ופרסומים של פק"פ שראו אור באידיש ובעברית. במידה שמקורות אלה נזכרים, הדבר נעשה תוך ציטוט והסתמכות על העבודות של ישראל, פורת וגריילסאמר. שימוש עצמאי יותר עשו המחברים הפלסטיניים במקורות שבשפות לועזיות אחרות: ארכיונים בריטיים (בעיקר ה־PRO), עיתונות התקופה וכתבי־העת של האינטרנציונל הקומוניסטי.⁸ ייחודו של קובץ העבודות הנדונות בסקירה זאת, נעוץ בהתבססותן על חומר שהתפרסם בשפה הערבית: עיתונות קומוניסטית, מסמכים באוספים פרטיים ובארכיונים שבמדינות ערב, וראיונות עם אנשי מפתח, פעילי הפק"פ לשעבר. כך, למשל, נעזר סמארה בניירותיו של אכרם זעיתר המופקדים במוסד המחקרים הפלסטיניים ובאוסף תעודות של הליגה לשחרור לאומי המרוכז במרכז המחקרים הפלסטיניים.⁹ בודיירי הסתמך על כתבי־העת אלא אל־אמאם

6. מאהר אל־שריף, אל אממיה אל שיועיה ופלסטין, 1919–1927, בירות (דאר אבן ח'לדון) 1980 (להלן: אל־שריף, אל־אממיה); מאהר אל־שריף, אל־שיועיה ואל־מסאלה אל־קומיה אל־ערביה פי פלסטין, 1919–1948, אל־וטני ואל־טבקי פי אל־תורה אל־תחררה אל־מנאצ'ה ל־לאמבריאליה ואל־צ'יוניה, בירות (מרכז אל־אבחתא, מנט'מת אל־תחרר אל־פלסטיניה) 1981 (להלן: אל־שריף, אל־שיועיה); מאהר אל־שריף, "עצבת אל־תחרר אל־וטני ואל־מסאלה אל־קומיה אל־ערביה פי פלסטין 1942–1948", שאון פלסטיניה, 108 (נובמבר 1980) עמ' 66–94 (להלן: אל־שריף, עצבת אל־תחרר); סמיח סמארה, אל־עמל אל־שיועיה פי פלסטין, אל־טבקה ואל־שעב פי מואג'הת אל־כולוניאליה, בירות (דאר אל־פאראבי) 1979 (להלן: סמארה); מוסא אל־בודיירי, תסור אל־חרכה אל־עמאליה אל־ערביה פי פלסטין, בירות (דאר אבן ח'לדון) 1981 (להלן: בודיירי); סלימאן מוסא ח'ליל [אל־בדירי], "אל־חזוב אל־שיועיה אל־פלסטיני, 1919–1948", שאון פלסטיניה, 39 (נובמבר 1974), עמ' 111–142. וכן השווה: עבד אל־קאדר יאסין, "אל חזב אל־שיועיה אל־פלסטיני ואל־קצ'יה אל־פלסטיניה", אל כאתב (1971); האני חוראני, "דראסה תאריח'יה: קראאה פי סיאסת אל־חזוב אל־שיועיה אל־פלסטיני (מג'לת חיפא 1923–1926)", שאון פלסטיניה, 58 (יוני 1976), עמ' 139–178 (להלן: האני חוראני). סקירה על חלק מהעבודות שלעיל ראה: Alexander Flores, "Recent Studies on the History of the PCP" Khamsin, 7 (1980), pp. 41–51 בקורת על ספרו של שריף ראה פיצל חוראני, "אל־טבקי ואל־קומי ואל תואזן בינהמא", שאון פלסטיניה, 127 (יוני 1982), עמ' 171–175; בקורת על ספרו של סמארה ראה סהיל עאמר, שם, 104 (יולי 1980), עמ' 142–151 (להלן: סהיל עאמר).
7. ספרו של בשיר הוא עיבוד עבודת הדוקטורט שהוגשה לקולג' בירקבק, אוניברסיטת לונדון 1976; ספרו של שריף מבוסס על תזת דוקטורט שהוגשה לסורבון, פאריז, 1977; ספרו של בודיירי מושגת על עבודת דוקטורט שהוגשה ל־LSE, לונדון 1977.
8. בודיירי עיין בחומר מהארכיון הציוני וגנוז המדינה, תוך היעזרות בשירותי תרגום.
9. שני מוסדות מחקר וארכיון של אש"פ, הממוקמים בבירות.

("קדימה!") שיצא לאור בשנות השלושים,¹⁰ ואילו האני חוראני ניתח בהרחבה את תוכנם של 15 גליונות הבטאון חיפא - מג'לת אל-עמאל ("חיפה - כתב-העת של הפועלים") - הפרסום הבלתי רשמי של המפלגה בשנים 1924-1926.¹¹ בודיירי, ובמידה פחותה גם מאהר אל-שריף,¹² ראיין לצורך מחקרו את ותיקי המפלגה ופעיליה, ובכך הועשרו החוקרים והסטודנטים המתעניינים בנושא בכלי עזר חשוב ומחדש.

עבודותיהם של שריף, בודיירי, סמארה ועמיתיהם מייצגות אסכולה מחקרית חדשה. הגם שהשקפת עולמם מושתתת בחלק מן המחקרים על תפיסה מארכסיסטית-לניניסטית, ניתוחם חותר, בד בבד, להבליט את אופיו הערבי-לאומי של הקומוניזם הארץ-ישראלי, כפי שנתגבש משנות השלושים ואילך. מתקבל הרושם, כי המשותף למחקרים דלעיל הוא הנסיון להפגין את ההתאמה בין המישור המעמדי והלאומי בתורתו ובפעילותו של הפלג הערבי במפלגה הקומוניסטית, ועל-ידי כך להקנות לו לגיטימציה כארגון לאומי ערבי בעל משקל וחשיבות שהם דומים - ואולי אף זהים - לשאר הכוחות הלאומיים הערביים שפעלו בארץ-ישראל באותה עת. כיוון המחקר הוגדר באופן ברור על-ידי סהיל עאמר, שהסביר, כי ספרו של סמארה, למשל, דן בהיסטוריה של התנועה הקומוניסטית בפלסטין, תנועה שהיא "חלק בלתי נפרד מההיסטוריה של התנועה הלאומית הפלסטינית".¹³

בשנים האחרונות מושקע מאמץ ניכר במרכזי המחקר הפלסטיניים המסונפים לאש"פ בנסיון להאיר מחדש, בגוון לאומי הולם, את שורשי התפתחותה של התנועה הלאומית הערבית-פלסטינית בארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי. תחומי המחקר של קבוצת ההיסטוריונים שבה אנו דנים משקפים ללא ספק את נטיות לבם ותחומי התעניינותם המדעית, איש איש בדרכו; אך דומה, עם זאת, כי חיבוריהם והקו בו הם נוקטים משתלבים היטב באסטרטגיית המחקר הפלסטיני שהזכרנו לעיל.

המגמה להפגין את צביונה הערבי-לאומי של המפלגה הקומוניסטית בארץ-ישראל ניכרת במיוחד בדרך בה דנים החוקרים הערבים הפלסטיניים בארבע סוגיות מרכזיות: שאלת השיערוּב (ערביזציה) של המפלגה ב-1930; מרד 1936; אופיה של הליגה לשחרור לאומי; ועמדת הקומוניסטים הערבים לגבי תוכנית החלוקה שאושרה באו"ם ב-1947.

תהליך השיערוּב (ערביזציה) של פק"פ החל ב-1924, שעה שהמחלקה המזרחית של הקומוניסטרן הנחתה את המפלגה בארץ-ישראל לחזק את אופיה

10. ראה הערה 6.

11. ראה הערה 6.

12. ראה הערה 6.

13. שאון פלסטיניה, 104 (יולי 1980), עמ' 143.

הערבי ולהפוך, למעשה, למפלגה ערבית שאליה יוכלו להשתייך גם יהודים.¹⁴ אומנם פעילים ערבים נשלחו להשתלמות ב"אוניברסיטת העמלים" במוסקווה, אך השיעורב התנהל בעצלתיים, בעיקר משום התנגדותו של הרוב היהודי אשר שלט ברסן ההנהגה. ב־1930 התערב הקומינטרן פעם נוספת וכפה את דעתו, בכך שמינה ועד מרכזי בעל רוב ערבי.

לאחר התבססות הרוב הערבי בהנהגה, מציין מוסא בודיירי, נפרצה הדרך לקידומה של האורייניטציה הלאומית-ערבית במפלגה, ואילו מצעה הסוציאליסטי-אינטרנציונליסטי נדחק הצדה. היתה זאת התפתחות חיובית ובלתי נמנעת, העריך המחבר.¹⁵ מאהר אל־שריף גורס, כי בוועידה השביעית של הפק"פ, שהתכנסה בדצמבר 1930 וסמכה ידיה על מדיניות השיעורב של הקומינטרן, החלה "הפעולה ההיסטורית" שהוליכה להפקדת "עמדת האחריות" בידי הקאדרים הערביים.¹⁶ הוא גורס, כי הצביון הלאומי-ערבי שלבשה המפלגה לאחר 1930 היה בחינת תיקון סטייה בהבנת הבעיה הלאומית. לדעתו, בשנות העשרים הכירה אומנם הפק"פ באופי המהפכני של התנועה הלאומית הערבית, אולם טעותה היתה נעוצה בהימנעות מליטול את רסן הנהגת המאבק. אנשי דור העשרים האמינו בצורה פשטנית, טוען אל־שריף, כי דינאמיקת המאבק המעמדי המשותף תוליך מאליה לחיסול הסתירות הלאומיות בין שני הצדדים. בכך חרגו, לדבריו, מתורת לנין, שקשר את המהפכה החברתית באופן אורגאני למהפכת השחרור הלאומי. אל־שריף מותח גם בקורת על המתנגדים היהודים לשיעורב, אשר ראו בו צעד טכני של החלפת קאדרים, או, לחילופין, מגמה שוביניסטיית. היהודים שהסכימו לתוכנית השכילו להבין, לדעתו, את יסודה המארכסיסטי-לניניסטי "כביטוי לשלב היסטורי מוגדר במאבק למען הסוציאליזם, שלב השחרור הלאומי והעצמאות".¹⁷

העמקת השיעורב לא שימשה ערובה לשילובה של המפלגה בתנועה הלאומית הערבית הכללית בארץ־ישראל. בדומה לעמיתיהם במדינות הערביות השכנות, נאלצו הקומוניסטים בארץ־ישראל לעצב את מדיניותם כלפי הכוחות הלאומיים לא על פי שיקול עצמאי, אלא בהתאם לקו המשתנה של הקומינטרן. כך נאלצו ב־1930 להגביל את מגעיהם רק לקשר עם כוחות השמאל במחנה הלאומי-ערבי, בהתאם לקו שאומץ בוועידה השישית של הקומינטרן (1928), שהטיף להתרחקות מהבורגנות הלאומית. בוועידה השביעית של הקומינטרן (1935) התהפכה הקערה על פיה, ועתה הותר לקומוניסטים לטפח בריתות עם חוגים לאומיים מקומיים. שינוי זה אירע ערב פרוץ מאורעות 1936-1939, ("המרד

14. התנועה הקומוניסטית בפלשתינה (אידיש), וארשה 1930, מצוטט אצל ישראלי, עמ' 29.

15. על פי פלורס, "מחקרים אחרונים", עמ' 48-49. וכן השווה מסקנה דומה אצל סהיל עאמר, שם, עמ' 143.

16. אל־שריף, אל־שיועיה, עמ' 56-57.

17. שם, עמ' 57-59.

הערבי" בטרמינולוגיה הפלסטינית), בעת בה החריפה ההנהגה הלאומית הפלסטינית את המאבק כנגד עליה יהודית לארץ-ישראל ולמען עצמאות ערבית. התפתחויות אלה שיחקו לידי הקומוניסטים הערבים, משום שמבלי שייאלצו להמרות את פי מוסקווה – נהפוך הוא, על דעתה – נתאפשר להם להעמיק את זיקתם למחנה הלאומי. החוקרים הפלסטינים מפתחים עניין זה ומקצים יריעה נרחבת לתיאור חלקם של הקומוניסטים הערבים במאורעות סוף שנות השלושים. כך מדגיש סמארה את החלטת הוועד המרכזי של הפ"פ, זמן קצר טרם שפרצה השביתה הערבית: "על הקומוניסטים הערבים ליטול חלק פעיל בהריסת הציונות והאימפריאליזם, בעוד שעל הקומוניסטים היהודים למלא תפקידם בהחלשת התנועה הציונית מבפנים." אז נוצרו התנאים, מוסיף סמארה, להתחלת מה שמכונה בפיו "הג'יהאד המהפכני" (אל-ג'יהאד אל-ת'ורי), קרי המאבק המזוין של "המוני הפלאחים והפועלים".¹⁸ דעתו של שריף דומה וחד-משמעית: בשנות המרד התמזג הקומוניזם של פלסטין בלאומיות הערבית. הוא מוסיף, כי הקומוניסטים תמכו בפועל ב"פעולה המזוינת" של קבוצת אבו ג'ילהה,¹⁹ וכי ניסו להתקשר ולפעול במשותף עם קבוצת עז אל-דין אל-קסאם.²⁰ פורת וישראלי מצביעים בעבודותיהם על מעורבות הקומוניסטים בלחימה,²¹ וסמארה מאשר את דבריהם בציינו, כי חברי מפלגה הצטרפו לכוחות הערביים גם ללא הוראות מפורשות מהוועד המרכזי של המפלגה. מדבריו עולה, כי מחויבותם של הקומוניסטים הערבים לעניין הלאומי כה גברה, עד כי נכונים היו להפר את התקנון המפלגתי, להסתכן בסנקציות משמעותיות, ובלבד שיכפיפו עצמם ישירות למרות ההנהגה הלאומית.²² הזדהותם של חברי המפלגה הערבית עם התנועה הלאומית, והחלק הפעיל שנטלו במאבק המזוין, הולידו את זרעי הפירוד בינם לבין הפלג הקומוניסטי היהודי. ב-1943 התפלגו השורות על פי קווי שיוך אתניים-לאומיים: הערבים הקימו ארגון משלהם – "הליגה לשחרור לאומי" – ואילו הסייעות היריבות היהודיות (קבוצת מיקוניס וקבוצת וילנר-וילנסקה), לאחר הליכה נפרדת, נתאחדו וחיידו במאי 1944 את פעולת הפ"פ כגוף של חברים יהודים בלבד.

18. סמארה, עמ' 213–214.

19. כינויו של מנהיג כנופיות ידוע מאיזור השומרון, שהטיל את חיתתו על תושבי הסביבה בתקופת המאורעות.

20. מנהיג דתי מאיזור חיפה שארגן קבוצות לוחמים תחת דגל האסלאם. אל-שריף, אלישועיה, וכן 'השוה: *Musa Budeiri, The Palestine Communist Party* pp. 88–126. (להלן: בודיירי, המפלגה הקומוניסטית) 1919–1949, London 1980.

21. בלטו במיוחד מוחמד קמר עודה, ששימש קצין קשר ראשי בין הפ"פ למופתי, עסק בפעילות מודיעינית והיה מפקד המרד באיזור יפו, ופואד נצאר, לימים מנהיגה של המפלגה הקומוניסטית הירדנית, שפיקד על איזור הרי ירושלים; ראה פורת, מהפכנות וטרוריות, עמ' 266; ישראלי, עמ' 120, 129, 178–179.

22. סמארה, עמ' 213–214.

השאלה מה היה אופיה של "הליגה לשחרור לאומי" – ארגון שמאל, או גוף-חזית קומוניסטי, או מפלגת קומוניזם לאומי, או ארגון פוליטי-לאומי ערבי – העסיקה את כל חוקרי הקומוניזם הארצישראלי. פורת מצייך, כי היתה זאת מסגרת שלא הושתתה על יסוד טריטוריאלי, כפי שנמצא במפלגות קומוניסטיות אחרות. התקנון הארגוני של הליגה היה אומנם קומוניסטי לכל דבר, אולם המצע, לדבריו, לא העיד על אופי קומוניסטי ברור. לדעתו, בעת ההקמה שאפו המייסדים לכוון אגף שמאל דמוקרטי לתנועה הלאומית הערבית בארץ-ישראל, שעם עמדותיה הפוליטיות הזדהו: ביטול המנדט, הקמת ממשלה דמוקרטית בפלסטין עצמאית, התנגדות לציונות והידוק הקשר עם עמי ערב. מ־1945 ואילך, מוסיף פורת, החל לבלוט האופי הקומוניסטי של הארגון גם במצעו המדיני. המגמה ניכרה בהתייחסות "הליגה" לכמה סוגיות הקשורות לשאלת ארץ-ישראל. בדומה לקו של הפק"פ ולמדיניות שתאמץ בעתיד המפלגה הקומוניסטית הישראלית, הפרידה הליגה ביחסה לציונות וליהודים. כך גרסה, כי במסגרת פלסטין עצמאית ודמוקרטית נועדו לתושבים היהודים בארץ-ישראל זכויות אזרחיות, מבלי שתיצור הבחנה בין היהודים שעלו עד 1918 ואלה שבאו אחר כך. על הללו נגזר, על פי השקפת הוועד הערבי העליון, להיות מגורשים. גישה עצמאית זאת, שחרגה מהקונסנזוס הערבי הלאומי, מנעה את שילוב "הליגה" בתנועה הלאומית המקומית. התביעה להעלות את שאלת ארץ-ישראל בפני האו"ם היתה מוקד ויכוח נוסף. למן 1946 לא נותר ספק, מסכם פורת, כי המדובר בגוף קומוניסטי.²³

מסקנות פורת נדחו על-ידי קבוצת ההיסטוריונים הפלסטינים-ערבים שזוכרה לעיל. סמארה, למשל, ביקש להפריך את טיעונו של פורת, כי "הליגה" הסכימה להענקת זכויות דמוקרטיות ליהודים, ואת רמזיו כאילו היתה בה מוכנות להכרה בזכות ההגדרה העצמית ליהודים. עמדות "הליגה", הדגיש, עמדו בסתירה לניתוח זה, שכן לפני כל דבר אחר היא דגלה בעקרון, כי עתיד פלסטין נתון בידי תושביה הערביים. הליגה, הוסיף, שללה באופן החלטי את ההנחה, כי קיים יסוד להתגבשות לאומית יהודית בארץ-ישראל.²⁴ שריף שותף למגמה החותרת להוכיח את אופיה הלאומי של "הליגה".²⁵ לדידו היא לא נוסדה כמפלגה קומוניסטית ערבית, אלא כארגון שחרור לאומי בראשות קומוניסטים ערבים. הקמתה היתה כורח היסטורי, פרי המפגש בין התפתחויות אובייקטיביות (התרחבות תנועת הפועלים, התפשטות הרעיונות הפרוגרסיביים בקרב המשכילים, נצחון ברית-המועצות ותפוצת הסוציאליזם המדעי) ובין הפילוג

23. פורת, הליגה, עמ' 358–362.

24. סמארה, עמ' 255–256.

25. אל-שריף, עצבת אל-תחרר, עמ' 69.

בפ"פ²⁶ הקרע היהודי-ערבי תרם להקמת "הליגה", אך לא מילא, לדעתו, תפקיד ראשי בצמיחתה.

תחת זאת, גרס שריף, "הליגה" קמה כמפלגת מעמד הפועלים שהוכיחה, כי בתנאים אובייקטיביים גאותים מסוגלת היתה למלא תפקיד חלוץ במאבק הלאומי. לביסוס דבריו נדרש שריף להסבר נרחב של דיאלקטיקת הקשר בין "הלאומי" ו"המעמדי"²⁷. קיומה של אומה, הבהיר, אינו סותר את חלוקת החברה למעמדות. ההכרה הלאומית מצויה בתוך הקיום האובייקטיבי של האומה, ובה בעת בתוך מבנה מעמדי מוגדר הנמצא בתוך האומה, כלומר בתוך מעמדות חברתיים. המארכסיות, טען שריף, לא העמיד את האומה כנגד המעמד ולא את ההכרה הלאומית כנגד ההכרה המעמדית. אין בנמצא, המשיר, אידיאולוגיה לאומית אלא רק מעמדית. ומכאן שההכרה הלאומית היא אחד ממרכיבי האידיאולוגיה המעמדית. התנועה הלאומית, לכן, היא ביסודה תופעה מעמדית, ששותפים בה מעמדות חברתיים שונים. בניגוד לאינטרסים הצרים של הבורגנות, האינטרסים המעמדיים של הפרולטריון מייצגים את שאיפת הרוב המכריע של האומה, ומכאן, הפרולטריון הוא המייצג האמיתי של אינטרס האומה.

"הליגה לשחרור לאומי", הסיק שריף, השכיחה לרדת לעומקו של הקשר הדיאלקטי בין "הלאומי" ו"המעמדי". עלה בכוחה להגשים את ההתלכדות האורגנית בין המאבק הלאומי המתמשך (שחרור מאימפריאליזם) והמאבק המעמדי (שחרור הפועל והפלאח). כתוצאה מפעילותה הפך מעמד הפועלים בפלסטין, לראשונה בתולדותיו, "ראש חץ של המאבק הלאומי לשחרור, כנגד האימפריאליזם והציונות". "הליגה", סיכם, ראתה עצמה מיום ייסודה חלק בלתי נפרד מהתנועה הלאומית הערבית-פלסטינית. אנשיה פעלו להבטחת האינטרסים של הפועלים כמעמד ולהגנת זכויותיהם כעם.²⁸

העובדה כי "הליגה" לא שולבה בוועד הערבי העליון אינה מתיישבת עם קו הניתוח של אסכולת החוקרים הפלסטינים. אל-שריף וסמארה התמודדו עם הסתירה וטענו, כי הוועד הערבי העליון הוא האשם בדחיית אנשי "הליגה" ממסגרת ההנהגה הלאומית, על אף נאמנותם לעניין הלאומי. בשל אינטרסים צרים ביקש הוועד הערבי העליון, לדעתם, לכוד את נציגי הפועלים ו"הכוחות המתקדמים". מצע התנועה הלאומית, הוסיפו, החטיא את המטרה, בהיותו מושתת על הגדרות כלליות, פשטניות ובלתי-ריאליות.²⁹ "הליגה" לעומת זאת,

26. סמארה נוקט גישה דומה בהסתמכו על דברים שנשא אמיל תומא בהרצאה שהתקיימה בירושלים ב־6 ביוני 1947. הליגה, אמר תומא, נוסדה כביטוי לתמורה החדשה במבנה החברה הערבית, וכביטוי להכרה שנולדה כתוצאה מצמיחת השכבה העמלה המאורגנת, הפלאחים, המשכילים, הסטודנטים והסוחרים הזעירים. (סמארה, עמ' 253).

27. אל-שריף, עצבת אלתחרר, עמ' 67-68.

28. שם, עמ' 67, 73.

29. שם, עמ' 77, 79, 80; סמארה, עמ' 289.

היתה לדבריהם, "הפלג הלאומי היחיד, אשר הציג מצע שלם, המסתמך במהותו על אחדות פלסטין ועצמאותה, ואשר לקח בחשבון קיום של יותר מ־650 אלף יהודים [בארץ־ישראל]". כדי להסיר ספק הדגיש סמארה, כי עד הרגע האחרון לא זנחה "הליגה" את התנגדותה להכרה בקיום אומה יהודית בפלסטין ובזכותה להגדרה עצמית.³⁰

הרבה יותר בעייתי הוא הדיון בעמדת אנשי "הליגה" כלפי תוכנית החלוקה. ישנה תמימות דעים בין החוקרים באשר לעובדה, כי כל עוד לא אושרה תוכנית החלוקה, שללה "הליגה" את הרעיון ודבקה בפתרון של הקמת "פלסטין דמוקרטית ועצמאית". פורת, ישראלי ואחרים מעריכים, כי המפנה התחולל משנוכחה ההנהגה, לאחר נאום צרפקין באו"ם, כי ברית־המועצות נחושה בדעתה לתמוך בחלוקה. העמדה הסובייטית זרעה פירוד בשורות "הליגה". כבוצת חברים בראשות אמיל חביבי, תופיק טובי ופואד נצאר קיבלה את הדיון, ואילו פלג אופוזיציוני בראשות אמיל תומא, בולוס פרח ומוסא דג'אני מיאן ללכת בתלם ודבק בהתנגדותו לחלוקה.³¹

תמיכת אנשי "הליגה" בתוכנית החלוקה פגעה באמינותם ובדימוים הלאומי. המחנה הלאומי הערבי הלא־קומוניסטי ראה בכך מעשה בגידה ועדות ניצחת לחוסר עצמאותם הפוליטי והרעיוני. לאור זאת יש עניין מיוחד לבחון את הדרך בה התמודדו ההיסטוריונים הפלסטיניים עם סוגיה זאת.

בודיירי, המסתמך על ראיונות עם אמיל תומא, עם אמיל חביבי ועם פהמי סלפתי, מספר כי מזכירות הוועד המרכזי של "הליגה" התכנסה בירושלים ביום שאושרה תוכנית החלוקה באו"ם. ארבעה מבין חמשת חברי המזכירות סמכו ידם על ההחלטה, ואילו חבר אחד (אמיל תומא) התנגד. סוכם שלא לפרסם הודעה פומבית ולהסתפק בגילוי דעת כללי שעיקרו גינוי האימפריאליזם. מליאת הוועד המרכזי של "הליגה" התכנסה בנצרת במחצית הראשונה של דצמבר 1947. בפגישה התחוויר כי הרוב תומך בעמדת תומא. השליטה בבטאון הארגון, אל־איתחאד, עברה לידי תומכי תומא, שאף שקלו, לדברי בודיירי, לזיום פטיציה אל סטאלין כדי שיחזור בו מתמיכה בהחלטה. בין 14 ל־21 בדצמבר 1947 התקיים בנצרת מושב נוסף של מליאת הוועד המרכזי, שבו התהפכה הקערה על פיה והושלט הקו של המצדדים בתוכנית החלוקה. תומא ותומכיו נמנעו במתכוון מלהגיע למפגש בנצרת, משום שלא רצו – כך נטען – לגרום לפילוג "הליגה". בעקבות זאת, מסכם המחבר, הם גורשו משורות הארגון.³²

הסברו של בודיירי נותר סתום משהו. כלל לא ברור כיצד עלה בידי

30. סמארה, שם.

31. ישראלי, עמ' 183; פורת, הליגה, עמ' 262–263; Martin Ebon, "Communist Tactics in Palestine", *Middle East Journal*, 2 (1948), p. 266.

32. בודיירי, המפלגה הקומוניסטית, עמ' 234.

המתנגדים לזכות ברוב בעת כינוס המליאה הראשון בנצרת – האם נבע הדבר מהיעדרות מאסיבית של תומכי תוכנית החלוקה, או מהיווצרות קואליציה רחבה של שוללי הרעיון. נעלמים עוד יותר הגורמים שהביאו לנסיגתו של תומא בעת הכינוס השני. הטיעון היחיד, לפיו ביקש לשמור על אחדות הארגון, נשמע מעט פשטני. מה אירע בתקופה שבין שני כינוסי נצרת – האם נאבק תומא על זעותיו, האם הופעל עליו לחץ, האם עשה רוויזיה – על כך אין מענה בגרסתו של בודיירי.

סמארה, שדן גם הוא בעניין, קבע כי בדצמבר 1947 נחלק הוועד המרכזי של "הליגה" לקבוצת הרוב (תומא וחבריו), שהתנגדה לחלוקה, ולקבוצת מיעוט, שתמכה בה. בידי המיעוט עלה להשתלט על הוועד המרכזי ולגרש את נציגי הרוב, שחלקם הצטרפו "למאבק המזוין נגד המושבות היהודיות."³³ אמיל תומא, למשל, נספח לשורות הוועדה הלאומית של חיפה "שארגנה פעולות צבאיות נגד העמדות הצבאיות באיזור הנמל";³⁴ בולוס פרח ונמר עודה ניסו לארגן "פעילות פדאית" (אל-עמל אל-פדאי) בגליל.³⁵ מאוחר יותר, הוסיף סמארה, הודיעו השניים על הקמתה מחדש של המפלגה תחת השם "הליגה לשחרור לאומי – איזור הצפון", תוך שלילת החלוקה ובחירה "בדרך המאבק המזוין לשחרור פלסטין בשלמותה".³⁶ פעילות הפלג הערבי שקיבל את החלוקה ויצא נגד פלישת צבאות ערב לארץ-ישראל, הוצנעה על-ידי סמארה.

מסקנותיהם של החוקרים הפלסטינים בעניין תוכנית החלוקה לא עוררו פולמוס בקרב פעילי "הליגה" לשעבר, שחלקם נותרו בישראל והם נמנים כיום עם הנהגת רק"ח. תגובה עניינית באה רק מאמיל חביבי, אשר הוזמן לחבר הקדמה לספרו של סמיח סמארה, הפעולה הקומוניסטית בפלסטין, ונענה לאתגר. חביבי חילק שבחים לעושר המקורות עליהם הסתמך סמארה ולעומק הניתוח שגילה, אך מתח גם בקורת נוקבת על השיטה שהחוקר השתמש בה ועל מסקנותיו. בהקשר זה שלל את הסתמכותו של סמארה על מקורות "ציוניים וריאקציונריים". מתודה לקויה זאת גרמה לסמארה, לדעת חביבי, להיכשל בהבנת סוגיות יסוד, כגון זו העוסקת בהגדרת הקו המפריד בין האידיאולוגיה הציונית ובין "ההמונים היהודים".³⁷

בהמשך ניגש חביבי לסתירת האינטרפרטציה של סמארה באשר למהות השותפות הקומוניסטית שהתפתחה בארץ-ישראל בתקופת המנדט בין יהודים וערבים. הוא אישר את דברי סמארה, כי התיאוריה המארכסיסטית אכן התכחשה לקיומה של "אומה יהודית", אך בה בעת טען כנגדו, כי הציג את

33. סמארה, עמ' 290–293.

34. פורת, הליגה, עמ' 363; שם, עמ' 289.

35. סמארה, עמ' 293.

36. שם, עמ' 294.

37. שם, עמ' 6 (הקדמה של חביבי).

הרעיון בצורה מקוטעת ובלתי שלמה: העקרון המארכסיסטי מורה שאין אומה יהודית עולמית, אולם הוא מכיר בריכוז של יהודים במקום הימצאם ובחובתם להיאבק, יחד עם שאר הכוחות הדמוקרטיים, למען ייסוד משטר סוציאליסטי. תפיסה זאת, על פי הפרשנות דלעיל, היא שהצדיקה, לדברי חביבי, את המאבק היהודי-ערבי המשותף בארץ-ישראל. יתרה מזאת, ההליכה המאוחדת, תחת גגה של המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית, תרמה לסיכול כוונת היסוד של השלטון הבריטי לתקוע טריז בין יהודים וערבים ולקדם את המדיניות המסורתית של "הפרד ומשול". מעניין זה, התריס חביבי, התעלם סמארה לחלוטין.³⁸

הערה בקורתית נוספת ייחד חביבי לשאלת היווצרותן של קבוצות רוב ומיעוט בקרב הנהגת "הליגה לשחרור לאומי" בשאלת תוכנית החלוקה. הוא שלל את גרסת סמארה מעיקרה, וטען בתוקף, כי "הליגה" כלל לא נתפלגה. נהפוך הוא; לדבריו אימץ הוועד המרכזי את תוכנית החלוקה פה אחד, ואילו מושב מורחב נוסף שנתכנס בנצרת אישר גם הוא את החלטות הוועד המרכזי ללא ערעור. היעדרותם של מספר חברים מהכינוס בנצרת בשל הקושי הטכני להגיע למקום, היא שהולידה את הבדוותה של רוב ומיעוט – דבר שקר שאומץ על-ידי "המקורות הציוניים". בניגוד לקביעת סמארה פסק חביבי נחרצות: הדעות כלל לא נחלקו אלא התאחדו ב"עמדה מוסכמת וברורה שהוכחה בעקבות המאורעות שהתרחשו אחר כך כמרחיקת לכת עד גבול המכסימום".³⁹

רוח ההסכמה הכללית שהדגיש חביבי בגרסתו, בלטה גם בהתבטאויותיהם של מנהיגים אחרים ברק"ח, שנדרשו לעניינה של "הליגה לשחרור לאומי". ב-1970 התכנסה המפלגה לחגוג 50 שנה להיווסדה. המזכ"ל, מאיר וילנר, נשא נאום ארוך שבו סקר את תולדות הארגון מאז 1919. את פילוג הפק"פ ב-1943 ואת הקמת "הליגה" לא הזכיר כלל; ואילו את שאלת המחלוקת בעניין החלטת החלוקה של האו"ם – פטר באומרו: "אנו הקומוניסטים היהודים והערבים תמכנו בהחלטת עצרת האו"ם, ובהתאם לכך תמכנו בהקמתה של מדינת ישראל ובהקמת מדינה ערבית פלסטינית".⁴⁰

פעם נוספת התייחס וילנר לנושא ב-1973, בנאום שנשא לציון 25 שנה ל"כנס האיחוד" של המפלגה הקומוניסטית בישראל. בניגוד להתבטאויותיו בעבר, התייחס הפעם ישירות לקרע של 1943, אולם מבלי לרדת לשורשים הלאומיים של הפילוג. מזכ"ל רק"ח הסתפק בקביעה, כי המשבר בין "הליגה לשחרור לאומי" והפלג היהודי בפק"פ התחולל "כתוצאה משגיאותיהם של מנהיגי המפלגה לשעבר, וכתוצאה מחוסר צנטרליזם דמוקרטי בפנים המפלגה". בה בעת העדיף וילנר להדגיש את הקשרים ההדוקים ואת שיתוף הפעולה במאבקים

38. שם, עמ' 11-12.

39. שם, עמ' 13-14.

40. ההרצאה נישאה בתל-אביב-יפו, ב-28.3.70, והתפרסמה בספר "50 שנה למפלגה

הקומוניסטית בארץ", תל-אביב 1970. ראה שם, עמ' 15.

איגוד־מקצועיים ופוליטיים שקיימו "הליגה" והפק"פ גם בתקופה שפעלו בנפרד. "לאחר שלובנו השאלות הפוליטיות, ובמיוחד אלה הנובעות מהפיכתה של הארץ לדו־לאומית, בעלת שני עמים, והושגה הסכמה הדדית – נתאפשרה החזרת האחדות," סיכם.⁴¹

גישת דומה של עקיפת הסוגיות הרגישות ננקטה על־ידי חברים בכירים אחרים. תופיק טובי, למשל, בראיון שנערך בשלהי 1985, הדגיש, שבין חברי "הליגה" לחברי הפק"פ, נמשכו הקשרים החברתיים, והתקיימו תיאום עמדות ושיתוף פעולה במאבקים ציבוריים ובאיגודים המקצועיים. היו גם "חילופי דברים ודיונים משותפים ופוליטיים", הוסיף.⁴² גם אמיל תומא, מראשי המתנגדים לתוכנית החלוקה, דומה שהשלים עם קו המפלגה ואימץ את העמדה "המטייחת". בחיבור שפרסם ב־1983 הוא דן בפרוטרוט בסיבות שהניעו את הקומוניסטים לתמוך בתוכנית החלוקה, מבלי להזכיר אפילו ברמז את המחלוקת שנתגלעה, ושהוא עצמו נמנה עם מחולליה. זהירות ומתינות אפיינו גם את דרך טיפולו בסוגיית "הליגה לשחרור לאומי". הוא העלה על נס את צביונה הלאומי ואת מאמציה להקים "תנועת שחרור לאומי", אך בה בעת הדגיש את מחויבותה הבלתי־מתפשרת לפתרון שייתן מענה לצורכי הצד היהודי בסכסוך.⁴³

מול גישת ההנהגה של רק"ח, החותרת להצניע את חילוקי הדעות בין יהודים וערבים בתקופת המנדט, ולהבליט תחת זאת את היסוד האינטרנציונליסטי שאיגד את החברים בני הלאומים השונים, ניצבת השקפת החוקרים הפלסטינים שנסקרה לעיל. נראה כי גישת האחרונים, המבקשים להדגיש את הצביון הלאומי של הפלג הערבי, אותנטית יותר ומשקפת באופן נאמן יותר את אשר התרחש בפועל. היו אלה חברים יהודים במק"י שמחו בתוקף על כוונת חברי רק"ח לטשטש את המציאות. כך, בתגובה לדברי וילנר מ־1973 (ראה לעיל), תקף יעקב זילבר את הנסיון "לכתוב את ההיסטוריה מחדש", תוך התכחשות לבקורת העצמית של חברי "הליגה" לאחר האיחוד, בה היכו על חטא והודו: "הבסיס הלאומי הארגוני הנפרד שהיה קיים בתנועה הקומוניסטית בארץ־ישראל [...] איפשר לסטיות ימניות להסתנן למדיניות הליגה לשחרור לאומי [...] בניין הליגה לשחרור לאומי על בסיס לאומי נפרד יצר בתוך שורותיה את האשליה שהעם הערבי בארץ־ישראל יכול לבדו לשחרר את הארץ מידי האימפריאליזם, מבלי לקחת בחשבון את הכוחות המהפכניים בקרב העם היהודי."⁴⁴

41. מאיר וילנר, "25 שנה להחזרת אחדות הקומוניסטים היהודים והערבים", *זו הדרך*, 24.10.73.
42. בראיון לתום שגב, "סטאלין ואני", *כותרת ראשית*, 11.12.85.
43. אמיל תומא, *אל־מארקסיה אל־לניניה וחל אל־קצ'יה אל־פלסטיניה אליום*, חיפה 1983, עמ' 17, 24–25.
44. יעקב זילבר, "25 שנה לבקורת העצמית של חביבי־טובי", *קול העם*, 5.11.73.

התקפות של ניתוחם של ההיסטוריונים הפלסטיניים מתחזקת גם נוכח המתחים האידיאולוגיים והמחלוקות הפוליטיות שהמשיכו לעמוד בבסיס היחסים בין החברים היהודים והערבים במק"י מאז 1948.⁴⁵ בסופו של עניין נתפלגה, כזכור, המפלגה לפלג יהודי בראשות מיקוניססנה (מק"י) ופלג יהודי-ערבי (רק"ח), שמרבית חבריו ובוחריו ערבים.

באפריל 1987 יצא אל-אתיחאד, בטאון רק"ח בערבית, בכותרת: "שעה שהחלה ישראל בכיבוש [הגליל ב-1948] נתכנסו הקומוניסטים הערביים בגליל [ב-1948] והחליטו על מאבק מזוין עד שתקום מדינה פלסטינית". בהמשך צוטטו שניים מוותיקי הקאדר הערבי בישראל, ג'מאל מוסא ומנעם ג'רג'ורה, פעילי "הליגה לשחרור לאומי" בשנות הארבעים. לדברי מוסא, החלטת הקומוניסטים הערביים להיאבק נגד ישראל נתעכבה רק משום "נסיגתו המבישה" של צבא ההצלה של קאוקג'י מאיזור הגליל. ג'רג'ורה מגלה, לעומתו, כי אלה הגורסים ש"הליגה" מיהרה לסמוך ידיה על החלטת החלוקה מיד עם פרסומה – טעות גסה בידם. רק בפברואר 1948, טוען ג'רג'ורה, שלושה חודשים תמימים לאחר שהתקבלה ההחלטה באו"ם, רק אז אישרה אותה הנהגת "הליגה" ברוב של 48 קולות מול 3 נמנעים.⁴⁶

יש בגלויים אחרונים אלה משום חיזוק נוסף לטיעוניה של קבוצת המחקר הפלסטינית-ערבית. דבריהם של מוסא וג'רג'ורה עוררו ויכוח ציבורי ברחוב הערבי.⁴⁷ אם יש בהערותיהם ביטוי למדיניות מפלגתית חדשה, החותרת לחזק את דימויה הלאומי-ערבי בצעד טקטי מול התעצמות יריביה במגזר הערבי, סביר, כי נזכה להתפתחות של פולמוס פומבי שיאיר עוד יותר את הסוגיה השנויה במחלוקת.

45. על הקו הרדיקלי שנקטו החברים הערביים בסוגיה הלאומית ראה מאמרי "לשאלת היחסים בין יהודים וערבים במק"י", מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים 27 (תשמ"ח), עמ' 67-96.

46. אל אתיחאד, 20.4.87.

47. הארץ, 24.4.87; ראה אל-סינארה, 24.4.88.